

mokytojai Eugenijai: Šiurkutei-Čekanauskienei už gausius Klykolių šnektos įrašus ir filologijos kandidatui Broniui Svecevičiui, pasiūliusiam ir parągnusiam atlikti šį tyrinėjimą.

Aleksas Girdenis, Vanda Lakiene

Dėl vadinamosios „autorinės daugiskaitos“

1. 0. Kiekviena kalba turi nedidelę grupę asmeninių įvardžių, kuriems būdingos mažiausiai dvi minimalios asmens ir skaičiaus kategorijos¹. Įvardžiai reiškia pačios kalbos universalias savybes arba, tiksliau sakant, įvardžiai simboliškai reiškia komunikacijos proceso savybes, nes turi būti koks kalbėtojas (*aš*), koks adresatas (*tu*) ir pašnekesio tema². Minimalios ir santykiškai „objektyvios“ skaičiaus ir asmens reikšmės kultūrinio požiūriu gali turėti specifinių niuansų ir atspalvių³.

1.1. Dabartinėje lietuvių kalboje autorinis *aš*⁴ reiškiamas trejopai 1) pirmuoju asmeniu: *Čia turiu galvoje ne vien daiktavardį |...|* (Mž, p. 73, 2 išnaša); *Jeigu šitaip ir būtų buvę, tai, man rodos, sunku pagrįsti |...| argumentą|...|* (Mž, p. 89); 2) be asmens rodiklio arba „trečiuoju“ asmeniu: *Atrodo, kad su šia nuomone sutikti negalima; Anaipolt tuo nenorima pasakyti, kad kiekvienas turi kalbėti vaizdingais palyginimais; Autorius nuširdžiai dėkoja visiems, padėjusiems tobulinti šį darbą* (Kzl, p. 4); 3) vadinamąja „autorine daugiskaita“: (*mes*) *norėtume pabrėžti (pasakyti), mums rodos (atrodo), mūsų nuomone (supratimu), išretinta (pabraukta) mūsų, mūsų darbe* ir t. t. Toks trejopas *aš* reiškiamas būdingas net vienam autoriui: *Jau savo „Lietuvių kalbos istorinėje gramatikoje“ esu pažymėjęs|...|* (Kzl, – Baltistica, I priedas, 1972, p. 83); *|...| išretinta mano |...|* (Kzl, – Baltistica IV(2), p. 326); *Pažymėtina dar, kad įo-kamieno daiktavardžių vienaskaitos šauksmininkas |...| skiriasi nuo atitinkamos o-kamieno formos* (Kzl, p. 185); *|...| autorius kiek galėdamas stengėsi būti laisvas nuo |...| indoeuropiečių kalbų struktūros|...|* (Kzl, p. 3); *|...| nētikslumai, kurių mes čia tik dalį išvardijome |...|* (Kzl, – Baltistica IV(2), p. 327); *|...| išretinta mūsų |...|* (Kzl, – Baltistica IV(2), p. 327).

1.2. Pirmasis autorinio *aš* reikšimo būdas yra bendratarutinis. Savo darbuose jo nevengė K. Būga ir J. Jablonskis: *|...| aš esmi jau parodęs |...|* (B, p. 551); *Aš|...| čionai tekalbėsiu vien apie |...| vardūs|...|* (B, p. 132); *Čionai paduodu man žinomą vardų sanrašą|...|* (B, p. 141); *Mano nuomone, dabar ne metas rašyti bus dalykais suosties|...|* (B, p. 555); *Man rodos, kad pagaulesnė lytis bus trumpoji|...|* (B, p. 112); *Čia mano uždavinys bus siauresnis: |...| surašau|...| pasa-*

¹ P. Friedrich, Structural Implications of Russian Pronominal Usage, –“Sociolinguistics“, The Hague Paris, 1971, p. 219.

² P. Friedrich, min. veik., p. 218.

³ P. Friedrich, min. veik., p. 219.

⁴ E. Benvenistas primena: „Kiekvienas *aš* turi savo paties informaciją ir kiekvieną kartą atitinka atskirą būtybę“ (Э. Бенвенист, Общая лингвистика, М., 1974; p. 286).

kyms), kurie, manb nuomone, gėlėtų visiškai atstoti parašymus (Jb, p. 72); *Man tiktų šiokie pavyzdžiai* (Jb, p. 98). Antrasis būdas, nors gal kiek ir dirbtinis, bet neprieštarauja kalbos sistemai. Trečiasis – „autorinis“ *mes* – yra naujas reiškinyms lietuvių kalboje: jis vartojamas intelektualų kalboje. Daugiskaitos pirmasis asmuo gali būti inkliuzyvinis ir ekskliuzyvinis⁵. P. Frydrichas⁶ primena, kad tokių kategorijų, kaip inkliuzyvinė ir ekskliuzyvinė daugiskaita, distribucija yra ribota. Autorius (kalbėtojas), vartodamas inkliuzyvinį *mes*, tarsi išreiškia savo ir adresato bendrai atliekamą veiksmą, ir autoriaus *mes* tarsi susilieja su adresato *mes*. Lektoriaus ar autoriaus *mes*, tokiuose sakiniuose tikrai yra inkliuzyvinis: *Vakar mes klausėmės paskaitos apie lietuvių meną; Sužinoję x reikšmę, gaudame atsakymą; Pradėkime nuo pirmosios grupės* (Baltistica V(2), p. 170). Antrasis autorinio *mes* tipas yra mūsų kalbos dėsniais sunkiai pateisinamas. Tuo atveju individo (*aš*) atliekamas veiksmas (ar jam priklausantys daiktai) dirbtinai primetamas ir adresatui (grupei): autoriaus *mes* padaromas lyg inkliuzyvinis, nors faktiškai jis tėra ekskliuzyvinis. Būdamas ekskliuzyvinis, jis tegali būti tik „karališkojo“, pajuokiamojo ar perdedamojo⁷ *mes* atitikmuo.

„Karališkasis“ *mes*⁸ Europos kalbose yra atsiradęs gana seniai. Lietuvių kalba leistuose valdovų dekretuose *mes* vienaskaitos reikšmę pirmą kartą aptinkamas, rodos, 1589 m. rugsėjo 22 d. Jurgio Fridrikio įsakyme, plg.: *Ich Diawo malones mes Jurgis Fridriks |...| wiffiems ir kofznam mufu Storastiems |...| lofka ir wiffa gera prane schdami dume fzinne* Grom. Pirmojo asmens vienaskaitos formas įsakyme ar rašte galėjo vartoti tik valdinys, pavyzdžiui, vyriausiasis generolas (gendrolius): *|...| su sawo patieš Ranka passiraffiau, ir sawo Petbwete papęczwetijau* Grom (1757. VIII. 3), p. 209. Pats karalius taip rašyti negalėjo: *Koktai Mes Patis Mufu ranka*

⁵ O. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1966, p. 220, 221.

⁶ P. Friedrich, min. veik., p. 219.

⁷ Dėl perdedamojo *mes* žr. O. С. Ахманова, min. veik., p. 237.

⁸ Pirmojo asmens *aš* pakeitimas „daugiskaitos“ *mes* Europoje datuojamas trečiuoju m. e. amžiumi. Jis užfiksuotas Romos imperijos dokumentuose, kai ją vienu metu valdė keli imperatoriai. Leidami dekretus, jie vartojo „daugiskaitos“ pirmąjį asmenį (*mes*). Vėliau to pakeitimo priežasties nebuvo, bet tokia vartoseną spėjo virsti įpročiu, ir Europos kalbose įprasta valdovo kreipimosi į savo valdinį forma tapo „daugiskaitos“ pirmasis asmuo (К. Е. Майтинская, Местонимия в языках разных систем, М., 1969, p. 156). „Karališkasis“ *mes* suformavo naują poziciją antrojo asmens sferoje. Kadangi valdovas vadinosi *mes*, tai jo valdiniai, kreipdamiesi į jį, ėmė vartoti antrojo asmens „daugiskaitos“ formas (*jūs*) vietoj vienaskaitos. Vėliau šis modelis imtas vartoti, kreipiantis ne tik į valdovus, aukštus valdininkus ir dvasininkus, bet iš pagarbos – į bet kokį asmenį (К. Е. Майтинская, min. veik., p. 156). Lietuvių kalboje tokia *jūs* vartoseną irgi nėra nauja, plg. paukščių kreipimasi į erelį: *Sztai mės jús Tarnai! ka vélif' jús fū Málone?* (Don, p. 166). Antrojo asmens įvardžiai, taikomi adresatui, ypač subtiliai atspindi socialinius, kultūrinius ir asmeninius dviejų kalbėtojų santykius (P. Friedrich, min. veik., p. 219), kurie lietuvių kalboje (ypač grožinėje literatūroje) dar neiširti.

paraßem bey Mußâ Karalißka Pecþewërimî pecþëtijom Grom (1723), p. 74. Originalioje* lietuvių literatūroje „karališkąjį“ mes pirmą kartą pavartojo K. Donelaitis (erelio kalba): *Més, át filiép-dams jiems Errélis, nórimé tárdít | ... |* (Don, p. 166).

Nuomone, kad „autorinis“ mes yra kuklumo požymis, sunku pateisinti ir psichologiškai. Juk autoriaus žeminimasis, reiškiamas „daugiskaitos“ formomis, atkreipia adresato dėmesį ir iš tikrųjų be autoriaus noro virsta aukštinišomi požymiu. Toks autoriaus kuklumas yra dirbtinis ir eina iš tų laikų, kai net storiausius foliantus autoriai vadindavo „knygelėmis“.

1.3. Gali atrodyti, kad „autorinis“ mes yra tarptautinė mokslinės etikos norma. Lietuvių bendrinės kalbos didelė formų ir nemaža leksikos dalis yra bendratautinė¹⁰. Tam tikrą leksikos dalį sudaro tarptautiniai žodžiai. Tarptautinis (kaip sintaksės elementas) galėtų būti ir „autorinis“ mes, jeigu jis būtų reguliariai vartojamas didelėje Europos kalbų dalyje. Tačiau faktai rodo ką kita. Be rusų kalbos¹¹, iš Europos kalbų „autorinis“ mes reguliariai vartoja islandų¹², ispanų¹³, prancūzų, slovakų ir dar, gal būt, viena kita kalba. Kaip pavyzdį galima nurodyti prancūzų *A partir d'ici nous cesserons de suivre Hjelmsslev* „Nuo čia mes nebeseksime Hjelmsslevu“ (G, p. 162); *Nous touchons ici du doigt les conséquences de l'erreur commise par Hjelmsslev* „Mes čia trumpai paliesime Hjelmsslevo padarytos klaidos padarinius“ (G, p. 163–164); slovakų *Pri výskume sme sa nezameziavaly len na podstatné mená* „Tirdami nesiribojome tik daiktavardžiais“ (Hb, p. 39); *Predmetom nášho výskumu|...|* „Mūsų tyrimo objektu|...|“ (Hb, p. 39). „Autorinio“ mes pastaruoju metu jau nevengiama ir latvių kalboje: *Pēc mūsu domām|...|* „Mūsų nuomone|...|“ (Oz, p. 407); *Tāpēc arī beidzam mūsu recenziju* „Todėl ir baigiam mūsų recenziją“ (Oz, p. 583). Žymiausias latvių kalbininkas J. Endzelynas savo darbuose vartojo vienaskaitos formas: *|...| es pats vairs izloksnes neesmu pētījis* „|...| aš pats tarmių daugiau nesu tyrinėjęs“ (ELVg, p. 3); *Šā mana darba vienīgais uzdevums|...|* „Šio mano darbo vienintelis uždavinys|...|“ (ELVg, p. 1).

* Gali atrodyti, kad kai kuriuose religiniuose raštuose Jėzaus atsakyme žydų kunigaikščiui Nikodemui vartojamas „karališkasis“ mes, plg.: *Iſch Tiefos ſakau tau mes kalbam ka ßinom ir lud jem ka regeiom ir ius liudimo muſu neprijmat* BP II 174 (žr. dar VlnE 90, DP 252_a–d). Tačiau originalo kalba rodo, kad Jėzaus mes čia yra inkliuzyvinis: ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὁ οὐδὲν λαλοῦμεν, καὶ ὁ ἐωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε. „Tikrai, tikrai sakau tau, kad, ką žinome, sakome ir, ką matėme, liudijame, o mūsų liudijimo nepriimate“ (Joh. 3,11).

¹⁰ J. Kazlauskas (rec.) „Baltistica“ IV (2), 1970, p. 326.

¹¹ К. Е. Майтинская, *min. veik.*, p. 157.

¹² К. Е. Майтинская, *min. veik.*, p. 157–158.

¹³ О. К. Васильева-Шведе, Г. В. Степанов, *Теоретическая грамматика испанского языка*, М., 1972, p. 113.

Daugelyje Europos kalbų autorinis *aš* reiškiamas vienskaitos pirmuoju asmeniu. Taip, pavyzdžiui, dažniausiai rašoma vokiečių, anglų, norvegų, danų, čekų, chorvatų, bulgarų kalbomis. Pateikiu po keletą mokslinio teksto sakinių minėtomis kalbomis: vokiečių *Ich stelle einige Fälle alterhaltenen Tones zusammen* „Aš (su)gretinu keletą senojo kirčio tono atvejų“ (H, p. 164); *.../ in meinem Vortrag/.../* *.../* mano pranešime *.../*“ (H, p. 165); *Im Folgenden möchte ich nicht/.../* „Toliau aš negalėčiau *.../*“ (Baltistica V(2), p. 133); *Der Gedanke /.../ scheint mir sehr richtig /.../ zu sein* „Mintis *.../* man atrodo labai teisinga *.../*“ (Baltistica V(1), p. 8); anglų *I think here that you have a similar process /.../* „Aš manau, kad jūs turite panašų procesą *.../*“ (L, p. 257); *It has been my hypothesis /.../* „Tai buvo mano hipotezė *.../*“ (L, p. 260); *As I understand it /.../* „Kaip aš suprantu *.../*“ (Sl, p. 256); *My first variables are „universal“* „Mano pirmieji kintamieji dydžiai yra „universalūs“ (Sl, p. 231); *While I am not sure /.../* „Kol aš nesu įsitikinęs *.../*“ (Baltistica X(1), p. 70); norvegų („valstybinė“) *.../ jeg har brugt dem i tidligere arbeider /.../* „.../ aš esu panaudojęs juos ankstesniuose darbuose *.../*“ (Lr, p. 4); *.../ jeg skylder dem tak /.../* „.../ aš turiu jiems padėkoti *.../*“ (K, p. IV); danų *Endelig vil jeg gerne takke /.../* „Pagaliau aš noriu širdingai padėkoti *.../*“ (F, p. 6); čekų *Nemohu tu vděčně nevzpomenout /.../* „Negaliu čia su padėka nepaminti/*.../*“ (V, p. 5); *Má práce se skládá ze tří částí* „Mano darbas susideda iš trijų dalių“ (D, p. 8); chorvatų *To bi bile moje primjedbe* „Tokios būtų mano pastabos“ (J, p. 5); bulgarų *Смятам за приятен дълг да искажа тук своята голяма благодарност на колегите* „Laikau malonia pareiga pareikšti čia savo didelę padėką kolegoms“ (Г, p. 3).

2. Minėtų kalbų pavyzdžiai rodo, kad „autorinis“ *mes* nėra tarptautinė mokslinės etikos norma. Jis yra aiški sintaksinė kalkė iš tų kalbų, kuriose autorinis *aš* reiškiamas pirmuoju „daugiskaitos“ asmeniu. Todėl lietuvių bendrinės kalbos sistemos požiūriu autorinis *aš* turėtų būti reiškiamas anksčiau minėtais būdais: 1) vienskaitos pirmuoju asmeniu, 2) be asmens rodiklio arba „trečiuoju“ asmeniu. Natūraliausias yra pirmasis būdas.

Albertas Rosinas

Sutrumpinimai

- B – K. Būga, Rinkiniai raštai, I, V., 1958.
D – Fr. Daneš, Intonace a věta ve spisovně češtině, Praha, 1957.
Don – K. Donelaitis (knyga: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, V., 1957).
ELvg – J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951.
F – E. Fischer-Jørgensen, Almen fonetik, København, 1962.
G – P. Garde, L'Accent, Paris, 1968.
Г – В. И. Георгиев, Основные проблемы на славянската диахронна морфология, София, 1959.

- Grom – Prūsijos valdžios gromatos, 'pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, V., 1960.
- H – H. Hirt, Indogermanische Grammatik, V, Heidelberg, 1929.
- Hb – A. Habovštiak, Atlas slovenského jazyka, – Jazykovední časopis, XXV(1), 1974.
- J – Jezik, Zagreb, 1968–1969, 1.
- Jb – J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, II, V., 1959.
- K – H. A. Koefoed, Fonemik, Oslo-Bergen-Tromsø, 1967.
- Kzl – J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968 (ir kiti darbai „Baltistijoje“).
- L – J. Lyons, Introduction to the Theoretical Linguistics, Cambridge, 1968.
- Lr – A. B. Larsen, Oversigt over de Norske Bygdemål, Oslo, 1968.
- MŽ – V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, V., 1970.
- Oz – A. Ozols, Raksti valodniecībā, Rīgā, 1967.
- Sl – Sociolinguistics, The Hague – Paris, 1971.
- V – J. Vachek, Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny, Praha, 1968.

Dėl veiksnio ir tarinio santykių

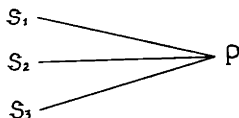
1. Norėtusi atkreipti dėmesį į vieną, manytume, gana svarbią detalę, padedančią paaiškinti vientisinio sakinio sintaksinių santykių skirtybes.

A ← S — P

Imkime sakinį: *Naminė* druska *nesūri*. Abiejų būdvardžių (tiek pažyminio *naminė*, tiek tarinio *nesūri*) sintaksiniai santykiai su daiktavardžiu (veiksniu) atrodo labai panašūs¹.

2. Tačiau sakinyje su keliais (vienarūšiais) veiksniais (ypač heterogeniniais, t. y. skirtingo skaičiaus ar giminės) išryškėja tarinio skirtinga sąsaja su veiksniu.

2.1.

Tarinys esti susijęs su visais veiksniais; ši sąsaja yra būtina (obligatinė): negali būti su vienu veiksniu susijęs, o su kitu nesusijęs:

Darbās ir kultūra *neatskiriami* Ts 1963, 201.

Langai ir durys *užsklęsti* nrš. dirva ir kelias *patičę* ir *purvuoti* Žem 179. *Nuėjo* į šilą tėvelis, Mama, Napaliukas, šunelis Cv 377.

¹ Kitų skirtybių (žodžių tvarkos, nepasakytos jungties, aktualizacijos laipsnio, raiškos...) čia neliečiame.

A – pažymins, S – veiksnys, P – tarinys.